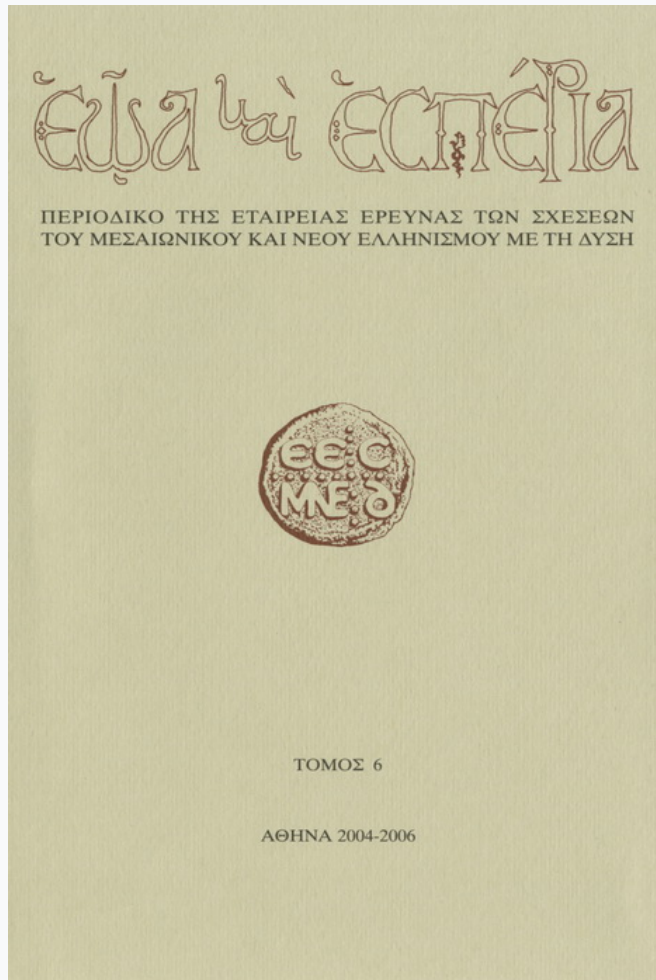

Eoa kai Esperia

Vol 6 (2006)

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ, Η ΓΕΝΕΣΗ ΕΝΟΣ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΙΤΑΛΟΥΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/eoaesperia.78](https://doi.org/10.12681/eoaesperia.78)

To cite this article:

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ. (2006). ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ, Η ΓΕΝΕΣΗ ΕΝΟΣ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΙΤΑΛΟΥΣ. *Eoa Kai Esperia*, 6, 275–296. <https://doi.org/10.12681/eoaesperia.78>

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ, Η ΓΕΝΕΣΗ ΕΝΟΣ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΙΤΑΛΟΥΣ¹

Δωδεκάνησος ή Δωδεκάνησα ονομάζονται τα νησιά του ΝΑ Αιγαίου Πελάγους, που περιήλθαν στην Ελλάδα το 1947 και όλα μαζί ανήκουν σήμερα διοικητικά στο νομό Δωδεκανήσου. Ο πρώτος από τους δύο τύπους (με την κατάληξη -ος) είναι λογιότερος και επισημότερος, ενώ ο δεύτερος (Δώδεκα Νησιά > Δωδεκάνησα) δημοτικότερος και γι' αυτό περισσότερο διαδεδομένος. Από την αρχαιότητα τα νησιά αυτά είναι γνωστά ως (Νότιες) Σποράδες. Η ίδια η λέξη σποράδες (στον ενικό σποράς, -άδος) δείχνει ότι δεν αποτελούν ένα συνεκτικό νησιωτικό σύμπλεγμα. Όπως έχει παρατηρηθεί μεταξύ άλλων, κυρίως από Ιταλούς μελετητές, η Αστυπάλαια περισσότερο είναι νησί των Κυκλάδων, ενώ το απομακρυσμένο Καστελλόριζο, μαζί με τις παρακείμενες νησίδες, αποτελεί ξεχωριστή νησιωτική συστάδα². Η σύνθεση, ωστόσο, του πληθυσμού όλων των νησιών για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο από τρεις χιλιετίες, τα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, με κύρια την ελληνική γλώσσα και το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα, η εκχώρηση αυτονομίας στα περισσότερα κατά την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης (1522-1912), οι αγώνες τους για τη διατήρηση της αυτονομίας επί δεκαετίες πριν από το 1912 και οι κοινοί αγώνες όλων των νησιών για την ένωσή τους με την Ελλάδα κατά την περίοδο της ιταλικής κατάκτησης (1912-1943), συνιστούν -πέρα από τα γεωγραφικά- πολιτισμικά και πολιτικά στοιχεία που τα καθιστούν ενιαίο σύνολο.

Η Δωδεκάνησος, παρά το όνομα που δηλώνει ορισμένο αριθμό νησιών, απαρτίζεται από πολλά νησιά, νησίδες και βραχονησίδες. Ως νησιά λογαριάζονται σήμερα -όλα κατοικημένα- τα εξής δεκαπέντε: Αγαθονήσι, Αστυπάλαια, Κάλυμνος, Κάρπαθος, Κάσος, Καστελλόριζο ή Μεγίστη, Κως, Λειψοί, Λέρος, Νίσυρος, Πάτμος, Ρόδος, Σύμη, Τήλος και Χάλκη. Στα νησιά δε συνυπολογιζόταν από το 1921 ως το 1954 το Αγαθονήσι³. Στην απογρα-

-
1. Συνοπτικότερα, Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Σύντομη ιστορία της Δωδεκανήσου*, Πενήντα χρόνια από την ενσωμάτωση, Αθήνα 1997, σ. 7-8.
  2. G. GEROLA, *I monumenti delle tredici Sporadi*, Bergamo 1914, σ. 3. G. GIANNI, *L'opera dell'Italia in Egeo*, Estratto dall'*Universo*, Rivista dell'Istituto Geografico Militare, Anno XXVII - N. 4 - Luglio - Agosto 1947, σ. 1.
  3. Στην απογραφή της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας (Ε.Σ.Υ.Ε.) του 1951, το

φή του πληθυσμού του 2001, της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας (Ε.Σ.Υ.Ε.), πέρα από τα δεκαπέντε νησιά, κατονομάζονται και 93 νησίδες, από τις οποίες κατοικούνται οι δεκατρείς⁴.

Το όνομα Δωδεκάνησος, που απαντά στις γραπτές πηγές της βυζαντινής περιόδου για πρώτη φορά τον 8ο αιώνα, το 765, το 780/1, στη συνέχεια το 809/810 και, αργότερα, το 1198, δεν αποδιδόταν στη σημερινή Δωδεκάνησο, αλλά στις Κυκλάδες, στα δώδεκα νησιά περί τη Δήλο ή, ως διοικητική περιφέρεια, και σε ευρύτερο αριθμό νησιών⁵. Το όνομα, προφανώς, είναι πολύ παλαιότερο, όπως μας επιτρέπει να υποθέσουμε η μαρτυρία του Στράβωνα (π. 64 π. Χ. - 19 μ. Χ.) στα *Γεωγραφικά* του (I, 485), που παραθέτει κατάλογο δώδεκα νησιών: Άνδρος, Κέως, Κίμωλος, Κύθνος, Μήλος, Μύκονος, Νάξος, Πάρος, Σέριφος, Σίφνος, Σύρος, Τήνος⁶.

Αγαθονήσι χαρακτηρίζεται ως νησίδα. Με διάταγμα στις 18 Φεβρουαρίου 1954 αναγνωρίστηκε ως κοινότητα και στην απογραφή του 1961 φέρεται πια ως νησί.

4. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 76 και πίνακας Α στις σ. 78-79. Για τον πραγματικό πληθυσμό της απογραφής του 2001 βλ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τχ. δεύτερο, αρ. φύλλου 715, 12 Ιουνίου 2002, σ. 9359-9362.
5. Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Μικρά Μελετήματα*, Αθήνα 1940, σ. 351-352. Για τις χρονολογίες 780/1, έτος κατά το οποίο αναφέρεται δρουγγάριος Δωδεκανήσου, και 809/810 βλ. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, *Χρονογραφία*, C. DE BOOR (εκδ.), Lipsiae 1883, σ. 454 και 487. Πρβλ. και *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History ad 284-831*, Translated with introduction and commentary by C. MANGO and R. SCOTT with the assistance of G. GREATREX, Oxford 1997, σ. 627 και 668: όπου ακόμη στη σ. 690 για τον όρο δρουγγάριος: «drugarius officer commanding a drugus, subordinate to turmarch (from the seventh century)». Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Μελέται περί της διοικητικής διαίρεσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω Βυζαντινῷ Κράτει*, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 17 (1941) 254-255. Χ. Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Ιστορία της Ρόδου*, Αθήνα 1972, σ. 248. Δωδεκάνησος, ως Κυκλάδες, σε αυτοκρατορικό έγγραφο του 1198 [Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Μελέται περί της διοικητικής διαίρεσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω Βυζαντινῷ Κράτει*, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 19 (1949) 23] και στο *Χρονικό του Μορέως* (ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, ό.π.). Πρβλ. και Ε. ΑΡΜΑΟ, *Nomi antichi e moderni delle isole del Mar Egeo*, Firenze 1947 [Ανάτυπο από: *Rivista Geografica Italiana* 54/5-6 (1947) 250-258]. Στη νεότερη βιβλιογραφία: ELISABETH MALAMUT, *Les îles de l'Empire Byzantin VIIIe-XIIe siècles*, Paris 1988, σ. 301-305: αναφορά στις σωζόμενες πηγές και στις δυσκολίες για μια πλήρη αποσαφήνιση της έκτασης που είχε, κατά περιόδους, η ναυτική περιφέρεια των Νήσων Κυκλάδων ή Δωδεκανήσου. J. KODER, *Aigaion Pelagos (die Nordliche Agais)*, unter Mitarbeit von P. SOUSTAL und ALICE KODER, Wien 1998, σ. 55-56: «Δωδεκάνησος, ναυτική ενότητα, διοικούμενη από δρουγγάριο, ίσως διοικητική περιφέρεια νοτίως του θέματος Αιγαίον Πέλαγος που μάλλον δεν ήταν τμήμα του».
6. Ο Ε. ΑΡΜΑΟ, *In giro per il Mar Egeo con Vincenzo Coronelli, Note di topologia, toponomastica e storia medievali, Dinasti e famiglie italiane in Levante*, Firenze 1951, σ. 298, παρατηρεί: «Ο κατάλογος του Στράβωνα που αριθμούσε δώδεκα νησιά, γέννησε πιθανώς τη

Μετά το 1204, το όνομα διατηρήθηκε και αναφερόταν στο δουκάτο του Αιγαίου, επικράτεια του Βενετού Μάρκου Σανούδου και των διαδόχων του (1204-1437)⁷, που κι αυτό περιελάμβανε δώδεκα νησιά των Κυκλάδων: Αμοργός, Ανάφη, Αντίπαρος, Ίος, Κίμωλος, Μήλος, Νάξος, Πάρος, Σαντορίνη, Σίφνος, Σύρος, Φολέγανδρος⁸. Τα νησιά του βενετικού δουκάτου αναφέρονται ως Δωδεκάνησα και αργότερα, στα γεωγραφικά έργα του Μελετίου (αρχές 18ου αιώνα) και των Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγορίου Κωνσταντά, των Δημητριέων (1791)⁹, όπως, επίσης, σε δύο σύντομα χρονικά του 1537¹⁰, σε ιστο-

---

λέξη Δωδεκάνησος που για πρώτη φορά εμφανίζεται σ' ένα χρονικό του 780 [...] και το 802 σ' ένα νόμο της Ύστερης Αυτοκρατορίας (*Basso Impero*), [δηλαδή του Βυζαντίου], που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι πρόκειται για μια διοικητική υποδιαίρεση του θέματος της Θάλασσας του Αιγαίου, του οποίου δεν είναι γνωστή η ακριβής έκταση». Στη συνέχεια ο Αρμαο παραθέτει τον κατάλογο των δώδεκα νησιών που μνημονεύονται από τον Στράβωνα και των δώδεκα νησιών του Δουκάτου της Νάξου.

7. Ανάμεσα στο 1204 και στο 1205, ο Βενετός Marco Sanudo κατέλαβε τη Νάξο και άλλα νησιά, λαμβάνοντας τον τίτλο του δούκα του Αιγαίου Πελάγους, *dux Egeopelagi*. Καθώς νομιμοποιήθηκε από το Λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, τυπικά δεν είχε καμιά εξάρτηση από τη Βενετία. Τα επόμενα χρόνια, τυχοδιώκτες σύντροφοί του κατέλαβαν ο Marino Dandolo την Άνδρο ως φέουδο του Σανούδου, οι Andrea και Geremia Ghisi την Τήνο, Μύκονο, Σκύρο, Σκιάθο και Σκόπελο, ο Filocalo Navigaioso τη Λήμνο. Για τα παραπάνω βλ. P. REVELLI, *L'Egeo* (Dall'età micenea ai tempi nostri), Milano 1912, σ. 58, και ανάμεσα στις σ. 56-57, δύο χάρτες, ο πρώτος της Λατινικής Αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης, 1204-1261, και ο δεύτερος των βενετικών κτήσεων στο Αιγαίο μετά τη συνθήκη ειρήνης με τον Σουλεϊμάν, το 1540. Ακόμη, F. THIRIET, *La Romanie vénitienne au moyen âge, Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien*, Paris 1959. G. T. DENNIS, *Problemi storici concernenti i rapporti tra Venezia, i suoi domini diretti e le signorie feudali nelle isole greche*, στο: *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, A. PERTUSI (εκδ.), τ. 1, μέρος 1, Firenze 1973, σ. 219-235. P. LOCK, *Οι Φράγκοι στο Αιγαίο, 1204-1500*, μτφρ. Γ. ΚΟΥΣΟΥΝΕΛΟΣ, Αθήνα 1998. ΧΡΥΣΑ ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Λατινοκρατούμενη Ελλάδα, Βενετικές και γενοουατικές κτήσεις, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Θ', σ. 244-278. Ν. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, *Λατινοκρατούμενες ελληνικές χώρες, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι, σ. 188-189.
8. A. REINACH, *L'autonomie des îles grecques*, Paris 1913, σ. 277-278. Ο ΑΡΜΑΟ, *In giro per il Mar Egeo*, ό.π., σ. 298, παρατηρεί: «Μετά το 1207 τα Δωδεκάνησια (τα Δώδεκα Νησιά) και Δουκανήσια (τα Νησιά του Δούκα) υποδηλώνουν τα δώδεκα νησιά τα υποκείμενα στην άμεση κυριαρχία των δουκών του Αρχιπελάγους ή της Νάξου».
9. Τα σχετικά χωρία α) του Μελετίου («καλούνται αυτά [οι Κυκλάδες] Δωδεκάνησα ή [...] Δουκάνησα») και β) των Δανιήλ Φιλιππίδη - Γρηγορίου Κωνσταντά («εξουσίασε τας Κυκλάδες και μερικαίς από τας Σποράδες· από τότε Δωδεκάνησα, λέξι διεφθαρμένη από το Δουκάνησα»), βλ. ΑΜΑΝΤΟΣ, ό.π., σ. 351, όπου και οι παραπομπές. Όπως είναι βέβαια κατανοητό, η λ. Δωδεκάνησα δεν αποτελεί παραφθορά του Δουκάνησα.
10. Τα δύο σύντομα χρονικά: α) «Επήρην τα Δωδεκάνησα (ο Σουλτάν Σουλεϊμάν) [...] ζμδ» και β) «στους αυοζ' εξοίκισεν ο Μπαρμπαρούσος τα Δωδεκάνησα». Σ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Βραχεία χρονικά, εκδίδονται επιμελεία ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΜΑΝΤΟΥ*, Αθήνα 1932, σ. 45 και 57. P. SCHREINER,

ρικό δημοτικό τραγούδι που περιέχεται σε κώδικα του 17ου αιώνα της μονής Ιβήρων (Άγιο Όρος)¹¹ και σε παροιμιακούς στίχους¹².

Στην περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης (1522-1912), τα νησιά της σημερινής Δωδεκανήσου μαζί με την Ικαρία αποτέλεσαν διοικητική περιφέρεια του Οθωμανικού Κράτους, γνωστή ως σαντζάκι της Ρόδου (δεν υπαγόταν πάντοτε σ' αυτό το Καστελλόριζο). Από τα νησιά του σαντζακίου, τα δύο μεγαλύτερα, η Ρόδος και η Κως, τελούσαν υπό την αμεσότερη διοίκηση των οθωμανικών αρχών, ενώ τα άλλα -στις πηγές μνημονεύονται δώδεκα: Αστυπάλαια, Ικαρία, Κάλυμνος, Κάρπαθος, Κάσος, Καστελλόριζο ή Μεγίστη, Λέρος, Νίσυρος, Πάτμος, Σύμη, Τήλος και Χάλκη- έλαβαν ευρέα προνόμια κοινοτικής αυτοδιοίκησης / αυτονομίας. Οι κοινοτικοί άρχοντες, που εκλέγονταν σε κάθε νησί από τους κατοίκους, είχαν το δικαίωμα της παράστασης στις περιφερειακές οθωμανικές αρχές και της υποβολής υπομνημάτων με αντιπροσώπους στις κεντρικές της πρωτεύουσας του κράτους, της είσπραξης από τους ίδιους του κατ' αποκοπή οριζόμενου ετήσιου φόρου (maktu· κατ' αποκοπή: με τη σημασία ότι στον ετήσιο φόρο περιλαμβανόταν κάθε επιμέρους φορολογική απαίτηση) και της εκδίκησης αστικών κυρίως υποθέσεων σύμφωνα με το παραδεδомένο βυζαντινό δίκαιο και τα τοπικά έθιμα. Οι κάτοικοι των προνομιούχων νησιών απαλλάσσονταν από τη στράτευση. Το ίδιο καθεστώς ίσχυε και για τα μικρότερα νησιά, ή νησίδες, τα κοντινά και υπαγόμενα στα δώδεκα προνομιούχα. Τα δώδεκα αυτά νησιά ενεργούσαν συχνά από κοινού, αν και δεν έλειψαν οι μεταξύ τους ανταγωνισμοί, για την αναγνώριση και ανανέωση των προνομίων τους μετά την άνοδο στο θρόνο νέου σουλτάνου. Η έκδοση προνομιακού ορισμού ήταν μια πράξη σχεδόν τυπική. Το καθεστώς διασαλεύτηκε στη διάρκεια της επανάστασης του 1821 και στα αμέσως επόμενα χρόνια. Λόγω της συμμετοχής σε αυτή της Κάσου και άλλων νησιών, η Πύλη αρνήθηκε μετά το πέρας της την εκχώρηση και πάλι των παλαιών προνομίων. Από το 1835, όμως, σε τέσσερα,

---

Die byzantinischen Kleinchroniken, τ. 1: Einleitung und Text, Wien 1975, σ. 487 και 513. Τα χρονικά τα παραθέτει και ο ΑΜΑΝΤΟΣ, ό.π., σ. 352.

11. Βλ. ΔΕΣΠΟΙΝΑ Β. ΜΑΖΑΡΑΚΗ, Μουσική ερμηνεία των δημοτικών τραγουδιών της μονής των Ιβήρων, Αθήνα 1967, σ. 88, στον επίλογο της μελέτης, γραμμένο από τον εκδότη των τραγουδιών Bertrand Bouvier:

*Όλα τα Δωδεκάνησα στέκουν αναπαμένα
κι η Πάρος η βαριόμοιρη στέκεται αποκλεισμένη [...].*

Η Πάρος λεηλατήθηκε το φθινόπωρο του 1537 από το γνωστό αρχιπειρατή -καπουδάν πασά (ναύαρχο) τότε του Οθωμανικού Κράτους- Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα (Παρπαρούσος στο τραγούδι). Βλ. Β. ΒΟΥΒΙΕΡ, Δημοτικά τραγούδια από χειρόγραφο της μονής των Ιβήρων, Αθήνα 1960, σ. 41, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

12. Βλ. ΑΜΑΝΤΟΣ, ό.π., σ. 351: *Ό,τ' είν' η Πάρος κι η Αξιά / δεν είν' τα Δώδεκα Νησιά.*

τουλάχιστον, από αυτά, στην Κάλυμνο, Λέρο, Πάτμο, Ικαρία, που από το 1828 αποτέλεσαν μαζί με τη Σάμο ελληνική διοικητική περιφέρεια ονομαζόμενη Τμήμα των Ανατολικών Σποράδων, καθώς μόνη η Σάμος αναγνωρίστηκε ως αυτόνομη ηγεμονία υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου, τους εκχωρήθηκαν τα παλαιά προνόμια αυτοδιοίκησης, της κατ' αποκοπή καταβολής ετήσιου φόρου, όπως και της απαλλαγής από τη στράτευση. Αλλά από το 1869 το Οθωμανικό Κράτος, αποβλέποντας στο διοικητικό του εκσυγχρονισμό, στην ενιαία δηλαδή και άμεση διοικητική αντιμετώπιση των υπηκόων του, αποφάσισε να ασκήσει τη διοίκηση με δικά του όργανα¹³. Οι κάτοικοι των δώδεκα νησιών, των Σποράδων όπως φέρονται στις πηγές, ξεκίνησαν αγώνα για τη διατήρηση των παλαιών προνομίων με σειρά υπομνημάτων και άλλων ενεργειών. Ανάλογα έπραξαν και μετά την επικράτηση των Νεοτούρκων το 1908. Η Πύλη το 1909, εφαρμόζοντας τη νέα αυστηρότερη συγκεντρωτική πολιτική τους, με ορισμό που απηύθυνε στο βαλή του Αρχιπελάγους στέρησε τα νησιά από το σύνολο των προνομίων¹⁴.

Έδρα τότε του βαλή, διοικητή της μείζονος διοικητικής περιφέρειας του βιλαετίου του Αρχιπελάγους, ήταν η Ρόδος. Το βιλαέτι, αυτά τα χρόνια, περιελάμβανε δύο σαντζακία (νομούς), της Ρόδου και της Χίου υπό τη διοίκηση, το καθένα, ενός μουτεσαρίφ. Στα σαντζακία υπάγονταν οι καζάδες (επαρχίες) υπό τους καϊμακάμηδες. Οι καζάδες του σαντζακίου της Ρόδου ήταν τρεις, Ρόδου, Σύμης και Καρπάθου. Οι καζάδες υποδιαιρούνταν σε ναχιγιέδες υπό τους μουδιρηδες. Στον καζά Ρόδου υπάγονταν, εκτός από τους ναχιγιέδες της Ρόδου, του Κάστελλου και της Λίνδου στο ίδιο το νησί, οι ναχιγιέδες της γειτονικής Χάλκης και του απομακρυσμένου Καστελλόριζου. Τον καζά Σύμης συγκροτούσαν οι ναχιγιέδες της Σύμης και της Επισκοπής (Τήλου), ενώ τον καζά Καρπάθου οι ναχιγιέδες Καρπάθου και Κάσου. Από τους καζάδες του σαντζακίου της Χίου, που εδώ μας ενδιαφέρουν, αναφέρουμε τέσσερις, τον καζά της Κω με τους ναχιγιέδες της Κω και της Νισύρου, τον καζά της Καλύμνου με τους ναχιγιέδες της Καλύμνου και της Αστυπάλαιας, τον καζά της Λέρου με τους ναχιγιέδες της Λέρου και

13. Α. Σ. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑΣ, *Νότιες Σποράδες, Σελίδες από την ιστορία των προνομίων τους*, Αθήνα 1971 (Ανάτυπο *Παρασός*, τ. 13, αριθ. 3), σ. 20 κ.ε., υπομνήματα (του 1845 και 1876) και απόφαση του οθωμανικού συμβουλίου του κράτους σε ελληνική μετάφραση (1875). Στα δύο τελευταία, όλα τα νησιά φέρονται ως Σποράδες.

14. REINACH, ό.π., σ. 327. Σ. ΖΕΡΒΟΣ, *Η Δωδεκάνησος, Η διά μέσου των αιώνων ιστορία των Δωδεκανήσων, Αι υπηρεσίες των προς την ανθρωπότητα και τα δικάια των*, Λονδίνο 1919, σ. 64. Το κείμενο αυτό αποτελεί υπόμνημα που έγραψε ο Σκευός Ζερβός τον Ιανουάριο του 1919 και ως αντιπρόσωπος των Δωδεκανησίων το υπέβαλε, τυπωμένο στην αγγλική και γαλλική, στο συνέδριο της ειρήνης των Παρισίων (ΖΕΡΒΟΣ, *Η Δωδεκάνησος*, ό.π., σ. 80 και σημ. 1).

της Πάτμου (στον τελευταίο υπαγόταν και οι κοντινοί στην Πάτμο Λειψοί) και τον καζά της Ικαρίας¹⁵.

Αλλά το 1912 τα πράγματα πήραν νέα τροπή. Τα νησιά -με εξαίρεση τα πιο απομακρυσμένα, την Ικαρία και το Καστελλόριζο- κατέλαβε το ένα μετά το άλλο, από τις 28 Απριλίου ως τις 20 Μαΐου, η Ιταλία¹⁶. Χωρίς καθυστέρηση οι Ιταλοί, το ίδιο έτος, επισήμαναν δύο αξίες ιταλικών γραμματισμών της εποχής με τη λέξη Egeo και επτά αξίες με τα ονόματα των δεκατριών νησιών που κατέλαβαν: Κάλυμνος, Κάσος, Κως, Χάλκη, Λέρος, Λειψοί, Νίσυρος, Πάτμος, Επισκοπή (Τήλος), Ρόδος, Κάρπαθος, Σύμη, Αστυπάλαια¹⁷.

Από τα νησιά, που δεν επιχείρησαν να τα καταλάβουν οι ιταλικές δυνάμεις το 1912, την Ικαρία και το Καστελλόριζο, το πρώτο στις 17 Ιουλίου 1912 επαναστάτησε και σε τέσσερις μήνες, μετά την κατάληψή του από τον ελληνικό στρατό, ενσωματώθηκε στην ελληνική επικράτεια (ως σήμερα υπάγεται στο νομό Σάμου). Το δεύτερο, το Καστελλόριζο, μετά την κατάκτηση των άλλων νησιών, οι Οθωμανοί το υπήγαγαν στη διοικητική περιφέρεια του Ικονίου, στη συνέχεια το επόμενο έτος επαναστάτησε, στο τέλος του 1915 το κατέλαβε η Γαλλία, η οποία το 1921 το παρέδωσε στους Ιταλούς¹⁸. Από τότε ακολούθησε την τύχη των νησιών που οι τελευταίοι είχαν καταλάβει το 1912.

Αρχικά, τα νησιά που κατέλαβαν οι Ιταλοί φέρονταν, το Μάιο του 1912 και για σύντομο ακόμη χρονικό διάστημα, ως νησιά του Αιγαίου ή ως (Νότιες) Σποράδες, στην ιταλική βιβλιογραφία και αργότερα. Ακόμη και το συνέδριο των εκπροσώπων τους, που συνήλθε στην Πάτμο από τις 2-4/15-17 Ιουνίου του ίδιου έτους, για να κηρύξει την αυτονομία τους, έκανε λόγο για

15. Ι. ΧΛΩΡΟΣ, *Λεξικόν Τουρκοελληνικόν*, τ. 2, Κωνσταντινούπολη 1899, σ. 2066-2082. GEROLA, *I monumenti*, ό.π., σ. 3. E. ARMAO, *Annuario amministrativo e statistico per l'anno 1922*, Roma 1923, σ. 78. R. SERTOLI SALIS, *Le Isole Italiane dell'Egeo dall'occupazione alla sovranità*, Roma 1939.

16. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 55. Πρβλ. ARMAO, *Annuario*, ό.π., σ. 78. ROSITA ORLANDI, *L'occupazione italiana di Rodi e del dodecaneso*, [Milano] 1982 [ανάτυπο από: *Storia e Politica* 21/1 (1982)]. Η ΙΑΪΑ, *Le isole italiane dell'Egeo (1912-1947)*, Bari 1994. Από γεωγραφική άποψη, Ο. PEDRAZZI, *Dalla Cirenaica all'Egeo*, Rocca S. Casciano 1913. C. TRAVERSI, *Storia della cartografia italiana delle Isole Egee e dell'Albania*, Firenze 1965.

17. Η επισήμανση έγινε με τα ιταλικά ονόματα των νησιών: Calimno, Caso, Cos, Karki, Leros, Lipso, Nisiros, Patmos, Piscopi, Rodi, Scarpanto, Simi, Stampalia. Οι σειρές αυτές των επισημασμένων ιταλικών γραμματισμών κυκλοφόρησαν ως το 1927, οπότε σταδιακά αντικαταστάθηκαν από ιταλικά χωρίς επισημάνσεις: Ε[ΛΛΗΝΙΚΗ] Φ[ΙΛΟΤΕΛΙΚΗ] Ε[ΤΑΙΡΕΙΑ], *Δωδεκάνησος, Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Θ', σ. 603. Πρβλ. G. CHIAVARELLO, *I francobolli dello stato libero dell'Egeo, 1912 e loro annullamenti*, Napoli 1973.

18. ARMAO, *Annuario*, ό.π., σ. 115.

το Κοινόν των νησιωτών του Αιγαίου Συνέδριον και με ψήφισμά του ονομάζει το σύνολον των ούτω αυτονομουμένων νήσων “Πολιτείαν του Αιγαίου”¹⁹.

Μετά, όμως, την παρέλευση έτους, περίπου, τα νησιά αυτά ονομάστηκαν Δωδεκάνησος / Δωδεκάνησα. Η ελληνική ιστοριογραφία αποδίδει την προέλευση του ονόματος στα δώδεκα προνομιάτα νησιά και προσδιορίζει το χρόνο εμφάνισής του πριν από την ιταλική κατάληψη. Σύμφωνα με τον Ermanno Armao, υποπρόξενο που υπηρετούσε και πριν από το 1921 στην ιταλική διοίκηση των νησιών, η Δωδεκάνησος ως όνομα, για να προσδιοριστούν μερικές από τις νήσους Σποράδες, είναι τελείως πρόσφατο δημιούργημα και φαίνεται ότι από ελληνικές εφημερίδες για πρώτη φορά το 1909, όταν αυτές ασχολήθηκαν με μια κίνηση των δώδεκα προνομιάτων νησιών του ΝΑ Αιγαίου εναντίον της οθωμανικής κυβέρνησης, χρησιμοποιήθηκαν οι τύποι *αι Δώδεκα Νήσοι* ή *η Δωδεκάνησος*²⁰. Ακριβώς αυτό το έτος,

-
19. Γ. Δ. ΔΡΑΚΙΔΗΣ, *Λεύκωμα των Δωδεκανήσων*, Αθήνα 1913, σ. 26 κ.ε. Χ. Μ. ΚΟΥΤΕΛΑΚΗΣ, *Ιστορικό αρχείο νήσου Τήλου*, Αθήνα 1979, σ. 198. Το 1912 ονομάζουν τη Δωδεκάνησο νησιά του Αιγαίου η ΖΕΑΝΝΕ Ζ. ΣΤΕΡΦΑΝΟΠΟΛΙ, *Les îles de l'Égée, leurs privilèges, Avec documents et notes statistiques*, Athènes 1912, νησιά του Αρχιπελάγους ο Σ. Ι. ΒΑΛΛΙΝΑΚΗΣ, *Mémoire de l'union des îles de l'Archipel*, Paris 1912, και νησιά της θάλασσας του Αιγαίου ο J. LEUNE, *Les îles de la mer Égée*, Paris 1912. Επίσης, ως Νησιά του Αιγαίου φέρονται στη *Raccolta degli Atti per l'ordinamento provvisorio delle Isole dell'Egeo*, a cura del Comando del Corpo di Spedizione nell'Egeo, 6^a Divisione Speciale, Roma 1913, ενώ ως Σποράδες ή δεκατρείς Σποράδες ή Νότιες Σποράδες στους ακόλουθους τίτλους: *COMANDO 6^a DIVISIONE SPECIALE, Cenni monografici sulle Sporadi Meridionali*, Rodi 1912. G. GEROLA, *Il periplo delle tredici Sporadi*, Milano 1913. Ο ΙΔΙΟΣ, *I costumi muliebri delle tredici Sporadi*, Bergamo 1913. A. MARTELLI, *Pesca e industria spugne nelle Sporadi Meridionali*, Roma 1913. GEROLA, *I monumenti delle tredici Sporadi*, ό.π. Ο ΙΔΙΟΣ, *Buondelmonti e le tredici Sporadi*, Bologna 1914. Ο ΙΔΙΟΣ, *Rodi e le Sporadi italiane*, Firenze 1916. B. PACE, *Ricognizioni archeologiche nelle Sporadi*, Roma 1916.
20. ΑΡΜΑΟ, *Annuario*, ό.π., σ. 79. Την αρθρογραφία προκάλεσαν τα εξής γεγονότα: Στις 10 Ιουλίου 1908 τέθηκε σε ισχύ το νέο σύνταγμα των Νεοτούρκων. Μετά την παρέλευση λίγων ημερών, στις 27 Ιουλίου, η Πύλη, αποβλέποντας στην εξομοίωση όλων των επαρχιών του κράτους, απαιτούσε τηλεγραφικώς νέους φόρους, τη χρήση της τουρκικής στα δικαστήρια και την άμεση στρατολόγηση όλων όσων είχαν στρατεύσιμη ηλικία. Οι κάτοικοι των δώδεκα νησιών, αντιδρώντας στα νέα αυτά μέτρα, το Σεπτέμβριο του 1909 προκάλεσαν τη σύγκληση συνεδρίου στη Σύμη, όπου οι εκπρόσωποί τους αποφάσισαν να στείλουν εκπροσώπους στην Κωνσταντινούπολη, για να προβούν σε παραστάσεις στην Πύλη και στις πρεσβείες των Δυνάμεων, οι οποίες δεν απέδωσαν καρπούς. Η Πύλη με νέα τηλεγραφική διαταγή, στις 10 Μαρτίου 1910, απαιτούσε την εφαρμογή στα δώδεκα νησιά όλων των φορολογικών νόμων και την άμεση στρατολόγηση των στρατευσίμων. Οι τελευταίοι προτίμησαν να εκπατριστούν, οι περισσότεροι στην Ελλάδα και πολλοί από αυτούς με την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων να καταταγούν στον ελληνικό στρατό (ΖΕΡΒΟΣ, *Η Δωδεκάνησος*, ό.π., σ. 64-67).

στο υπόμνημα που υπέβαλαν οι δύο εκπρόσωποι των δώδεκα νησιών την 1 Νοεμβρίου στην Κωνσταντινούπολη, στην κυβέρνηση των Νεοτούρκων, προκειμένου αυτή να αναγνωρίσει και επικυρώσει τα παλαιά τους προνόμια, στην αρχή αναφέρουν ότι *υπάρχει ομάς νήσων, Δωδεκάνησος καλουμένη και συγκεμένη εκ των νήσων Καλύμνου, Σύμης, Λέρον, Ικαρίας, Πάτμου, Αστυπалаίας, Νισύρου, Χάλκης, Τήλου, Καρπάθου, Κάσου και Καστελλορίζου*. Στον τίτλο, ωστόσο, του υπομνήματος, όπως επίσης στην αρχή και το τέλος του, τα νησιά αναφέρονται *ως Δώδεκα Νότιες Σποράδες Νήσοι* ή απλώς *ως Δώδεκα Σποράδες*²¹, γιατί, προφανώς, το όνομα Δωδεκάνησος, δεν ήταν καθιερωμένο και πρωτίστως για τους αποδέκτες του υπομνήματος δε σήμαινε τίποτε περισσότερο από έναν αριθμό νησιών. Αλλά τη σύνθετη αυτή λέξη, ανεκτή στην οθωμανική και στην ελληνική γλώσσα, όπως και η λέξη Τετράνησος, δηλωτική άλλοτε, σε παλαιότερα φιρμάνια και υπομνήματα, των τεσσάρων νησιών Ικαρία, Πάτμος, Λέρος και Κάλυμνος²², προφανώς και οι συντάκτες του υπομνήματος τη χρησιμοποίησαν όχι γιατί ήταν το συνηθισμένο όνομα των δώδεκα νησιών, αλλά για να τονίσουν στις οθωμανικές αρχές εναργέστερα ότι αυτά συγκροτούσαν ενιαίο σύνολο, το οποίο, όπως εξηγούσαν στη συνέχεια, από παλαιά, από Σουλεϊμάν Α΄ το 1522, τελούσε υπό κοινό προνομιακό καθεστώς αυτοδιοίκησης²³.

Σ' αυτή τη Δωδεκάνησο, γνωστή ως τότε ως Σποράδες μαζί με τα μη προνομιούχα, τη Ρόδο και την Κω, όφειλαν το όνομά τους τα νησιά που κατέλαβαν οι Ιταλοί το 1912, αν και αυτά δεν ήταν ακριβώς τα ίδια. Για τους Έλληνες, καθώς η Ικαρία έπαψε να ανήκει οριστικά σ' αυτά και το Καστελλορίζο δεν περιήλθε στην ιταλική κατοχή παρά το 1921, με την προσθήκη της Ρόδου και της Κω και πάλι τα νησιά ήταν δώδεκα. Το ένα μετά το άλλο,

-
21. Υπόμνημα προς υποστήριξη του καθεστώτος των 12 Νοτίων Σποράδων Νήσων υποβληθέν εις την Σεβ. Αυτοκρατορικήν Κυβέρνησιν υπό των πληρεξουσίων αυτών Μιχ. Βενιαμίν και Μιχ. Νεοκλ. Καλαβρού, Εν Κωνσταντινουπόλει 1909, Τυπ. "Εμπορικόν" Αριστοβούλου, Αναστασιάδου και Σίας. Το υπόμνημα αναδημοσιεύει και ο Ι. Κ. ΦΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία της Καλύμνου*, Αθήνα 1995, σ. 109 (σημ. 1) - 114. Νότιες Σποράδες ονομάζει τα νησιά, το επόμενο έτος, και ο Μ. ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΟΣ, *Περί των εν νοτίαις Σποράσι εθίμων*, Κωνσταντινούπολις 1910. Σποράδες, Sporadi, και επεξηγηματικά Sporadi Meridionali σε χάρτη, ο REVELLI, L'Egeo, ό.π., στην αρχή του βιβλίου.
22. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑΣ, ό.π., σ. 24 και 27. Πρβλ. Ν. Α. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Δωδεκανησιακός αγώνας και διανοούμενοι*, *Ιστορικά*, τχ. 73, εφημ. Ελευθεροτυπία, 8 Μαρτίου 2001, σ. 43.
23. Με τη σημασία ενός συνόλου από δώδεκα νησιά, των από Σουλεϊμάν προνομιούχων, και στην ακόλουθη φράση αναφοράς του Ελληνικού Προξενείου Ρόδου της 8/21 Μαΐου 1912: *χθες [οι Ιταλοί] επίσης κατέλαβον και την μόνην εκ των δωδεκανήσων απομείνανσαν μέχρι τούδε Σύμην...*, Γ.Α.Κ. / ΑΡΧΕΙΑ ΝΟΜΟΥ ΣΑΜΟΥ, Αρχείο Ελληνικού Προξενείου, φάκελος 1912 (ανέκδοτες εκθέσεις), τον οποίο μου έθεσε υπόψη ο φίλος δ/ντής τους Χρίστος Λάνδρος.

τα δώδεκα αυτά νησιά στη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, από το Δεκέμβριο του 1912 ως το Φεβρουάριο του 1913, με δημοψηφίσματα που διατύπωσαν το καθένα χωριστά, ζητούσαν την ένωση με την Ελλάδα. Σ' ένα από αυτά, στο από 3 Ιανουαρίου 1913 δημοψήφισμα της Τήλου, επισημαίνεται εύστοχα ότι [...] των Σποράδων νήσων, [...] η προσωρινή Ιταλική κατοχή παρεμπόδισε δυστυχώς και αυτών την κατάληψιν παρά της μητρος ημών **Ελλάδος**. Η Ελλάδα είχε καταλάβει τα άλλα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, αλλά η ιταλική κατοχή εμπόδιζε την κατάληψη και των Σποράδων. Σε κανένα από τα δώδεκα δημοψηφίσματα δεν αναφέρεται όνομα Δωδεκάνησος. Αυτά τα δημοψηφίσματα, ωστόσο, το 1913, μαζί με σύντομα ιστορικά σημειώματα για κάθε νησί, για τη Ρόδο, Χάλκη, Σύμη, Τήλο, Αστυπάλαια, Νίσυρο, Κω, Κάλυμνο, Λέρο, Πάτμο, Κάσο, Κάρπαθο, γραμμένα από διακεκριμένους ανθρώπους των νησιών, επιμελήθηκε και εξέδωσε στην Αθήνα ο γνωστός για τους αγώνες του Ρόδιος δικηγόρος Γεράσιμος Δρακίδης σε βιβλίο με τίτλο *Λεύκωμα των Δωδεκανήσων*²⁴. Σε μια σελίδα του βιβλίου, ο Δρακίδης²⁵ αναφέρεται και στον πληθυσμό των νησιών. Τον πίνακα συντάξε στην ελληνική και τη γαλλική. Επάνω, έγραψε στην ελληνική *Πληθυσμός των Δωδεκανήσων* και από κάτω, πιο προσεκτικά, στη γαλλική *Population de douze îles Egéennes*. Η Ρόδος και η Κω και δέκα από τα άλλοτε δώδεκα προνομιάχα νησιά αποτέλεσαν τη Δωδεκάνησο που διεκδικούσε το δικαίωμα να ενωθεί με την Ελλάδα. Από δω, με το *Λεύκωμα Δρακίδη*, γι' αυτά τα νησιά αρχίζει, κατά τη γνώμη μου, η καθιέρωση και επικράτηση του ονόματος Δωδεκάνησος / Δωδεκάνησα.

Αλλά και οι Ιταλοί, με το δικό τους διαφορετικό τρόπο, αποδέχτηκαν το όνομα που άρχισε να προβάλλεται το 1909 ως δηλωτικό των δώδεκα προνομιάχων, άλλοτε, νησιών. Αποδίδοντας μεγαλύτερη σημασία στη Ρόδο, την οποία ήθελαν να κρατήσουν, αν στο μέλλον αναγκάζονταν να παραιτηθούν από την κυριαρχία των άλλων νησιών, ονόμασαν τη νέα τους κτήση Ρόδος και Δωδεκάνησος, Rodi e Dodecaneso, και επισήμαναν, όπως είδαμε, μια σειρά ιταλικών γραμματισμών με τα ονόματα δεκατριών νησιών. Σ' αυτή τη Δωδεκάνησο, στην οποία οι Ιταλοί δεν συμπεριέλαβαν τη Ρόδο, οι Λειψοί, που επί οθωμανικής κυριαρχίας ως προσάρτημα της Πάτμου δε μνημονεύονταν ως ένα από τα προνομιάχα, με την εγκατάσταση διοικητικής αρχής και υπηρεσιών από τους Ιταλούς, αποτέλεσαν το δωδέκατο νησί²⁶.

Για το έτος καθιέρωσης και την προέλευση του ονόματος Δωδεκάνησος

24. ΔΡΑΚΙΔΗΣ, *Λεύκωμα των Δωδεκανήσων*, ό.π. (τα δημοψηφίσματα σ. 87 κ.ε., της Τήλου σ. 90).

25. ΔΡΑΚΙΔΗΣ, ό.π., σ. 86.

26. ΑΡΜΑΟ, *Annuario*, ό.π., σ. 78.

υπάρχει και μια άλλη ενδιαφέρουσα όσο και παράδοξη ιταλική εκδοχή, η οποία διατυπώνεται σ' ένα σύντομο ιταλικό κείμενο, του 1920, με τον τίτλο *Dodecaneso* που, αν και γραμμένο από ειδικό, δε διεκδικεί εύσημα συστηματικής μελέτης. Σ' αυτό ορθώς υποστηρίζεται ότι πριν από την ιταλική κατάληψη των νησιών τέτοιο όνομα δεν υπήρχε (βλ. και όσα είπαμε παραπάνω). Ο συντάκτης του, ο Giotto Dainelli, γεωγράφος / γεωλόγος, με πλούσιο συγγραφικό έργο ως και μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και με πολλές διακρίσεις στα τελευταία χρόνια της επιστημονικής του δράσης, για να στηρίξει τον ισχυρισμό του, επικαλείται τις πολλές γραπτές μαρτυρίες (*scritti*) της χρονικής περιόδου κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η στρατιωτική κατάληψη των νησιών, όταν ακόμη αυτά, όπως λέει, δεν είχαν κανένα κοινό όνομα. Από τότε, όμως, άρχισε να γίνεται πάντοτε λόγος για τη Ρόδο και τη Δωδεκάνησο (*Rodi e Dodecaneso*), σαν να είναι η Δωδεκάνησος μια συστάδα νησιών τελείως χωρισμένη από τη Ρόδο. Αλλά, διερωτάται ο Dainelli, μήπως τα νησιά είναι δώδεκα; Και απαντά: Ούτε αυτό [αληθεύει], γιατί είναι άπειρα. Είναι ο τέλειος αριθμός -το δώδεκα και όχι το έντεκα ή το δεκατρία- που διευκόλυνε την ανάκληση και εδραίωση της ανάμνησης του μεσαιωνικού ονόματος. Πια να πετύχουν οι Ιταλοί αυτόν τον τέλειο αριθμό, προσθέτει, τύπωσαν δώδεκα σειρές διαφορετικών γραμματοσήμων και ανύψωσαν τους Λειψούς στην τιμή να είναι ένα από τα δώδεκα νησιά της Δωδεκανήσου. Κι έτσι, με τέτοια, **προσδιορίστηκε επίσημα**²⁷, το 1912, ότι η Ιταλία είχε καταλάβει τη Ρόδο και τη Δωδεκάνησο (*Rodi e il Dodecaneso*). Οι κοινοβουλευτικοί μας, συνεχίζει ο Dainelli, με την υπέρμετρη επιθυμία τους να παρουσιάζουν πάντοτε κατιτί παραπάνω, κατέφυγαν στη φωτισμένη συμβουλή κάποιου γραφειοκράτη, που ανακάλυψε το όνομα της Δωδεκανήσου. Κι αν δεν έφτασαν ως εκεί, επηρεάστηκαν, ωστόσο, από τη μοναδικότητα εκείνου του ωραίου κλασικίζοντος (*classicizzante*) ονόματος. Κι έδωσαν στα νησιά την ενότητα. Το 1920, καταλήγει ο Dainelli, ήταν περιττή η αναφορά μαζί με τη Δωδεκάνησο και της Ρόδου. Τουλάχιστον στον προφορικό λόγο, είχε ξεπεραστεί αυτή η διατύπωση, αφού όλοι πια λένε Δωδεκάνησος και γίνονται χωρίς άλλο αντιληπτοί²⁸.

27. Τα έντονα γράμματα δική μου επιλογή.

28. G. DAINELLI, *Nell'Egeo*, Firenze 1923, σ. 59-77: *Dodecaneso* (γραμμένο το 1920). Το ίδιο έτος 1920, ο Ναπολιτάνος λοχαγός Tommaso Cerone, ο οποίος υπηρέτησε στα νησιά επί διετίας, 1915-1917, εξέδωσε βιβλίο που έχει στον τίτλο του τη λέξη Δωδεκάνησος: T. C. CERONE, *Nel Dodecaneso, Impressioni d'Oriente*, Napoli 1920. Το έγραψε, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, για να μάθει ο Ιταλός αναγνώστης του κάτι για τα νησιά που από οκταετίας κατείχαν οι Ιταλοί. Τον Cerone τον συνεπήγε η Ανατολή και τούτο γιατί, όπως παρατηρεί, στα νησιά από

Στα παραπάνω μπορεί να παρατηρηθεί ότι ο Dainelli γράφει σε εποχή έντονων διπλωματικών διαβουλεύσεων και αβεβαιότητας για την τύχη των νησιών και, προκειμένου να μετριάσει και διασκεδάσει τις εντυπώσεις από την επικράτηση του ελληνικού ονόματος Δωδεκάνησος, που προόριζε την ελληνικότητα των νησιών, υποστηρίζει ότι το όνομα ανέσυραν δήθεν από το παρελθόν οι ίδιοι οι Ιταλοί. Μια τέτοια εκδοχή μπορούσε να αποπροσανατολίσει τους διεθνείς διπλωματικούς κύκλους και, κυρίως, δεν ήταν κακή για εσωτερική κατανάλωση. Ταυτόχρονα, επηρεασμένος ή και σύμφωνος με τις ιδέες του ανερχόμενου φασισμού, βρίσκει την ευκαιρία να επιρρίψει την ευθύνη στους κοινοβουλευτικούς και στους γραφειοκράτες. Εύκολη κριτική: οι κοινοβουλευτικοί, αορίστως, παρασύρθηκαν, δήθεν, από κάποιον όχι λόγιο αλλά γραφειοκράτη που ανέσυρε από το παρελθόν το μεσαιωνικό όνομα. Και ηπιότερα: Υιοθέτησαν το όνομα, χωρίς να αναλογιστούν τις συνέπειες, επειδή επηρεάστηκαν από τη μοναδικότητα εκείνου του ωραίου κλασικίζοντος ονόματος. Από τα ονοματικά σύνολα που χρησιμοποιεί ο Dainelli 'μεσαιωνικό' όνομα και 'ωραίο κλασικίζον όνομα' -κάθε κλασικό ή έστω κλασικίζον, σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής, είναι ωραίο!- συνάγεται ότι ήξερε καλά τη σχετική βιβλιογραφία για το όνομα Δωδεκάνησος, με το οποίο ήταν γνωστές οι Κυκλάδες: τόσο το 'μεσαιωνικό', που αποδιδόταν στη νησιωτική διοικητική περιφέρεια του Βυζαντίου και, αργότερα, στο δουκάτο του Αιγαίου, με τα ίδια σχεδόν νησιά, όπως είδαμε, και ανήκε περισσότερο από δύο αιώνες «στους δικούς τους»²⁹, στους Βενετούς Σανούδους, όσο και το 'κλασικίζον', που παραπέμπει στη μαρτυρία του

ελλιπή μόρφωση των κατοίκων και αργή διάδοση της νεοεπικρατούσας επιβιώνει η παράδοση. Για τον Cerone ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα σύνολο επιμέρους ιταλικών στοιχείων, π.χ., η προσαγόρευση των μεγαλύτερων από τους νεότερους με τη λέξη *μάραμπα*, όπως ακριβώς στις ιταλικές περιοχές Veneto και Liguria, επίσης όροι με τους οποίους οι κάτοικοι αναφέρονται στη θάλασσα, στους ανέμους, στο χρώμα των ιστίων. Όλα αυτά στρέφουν αμέσως το νου στη θύμηση άλλων εποχών, πολύ ευτυχέστερων, όπως λέει, για την εμπορική μας ναυτιλία. Τότε στην Ανατολική Μεσόγειο κυριαρχούσαν, με όλες τις σημασίες, τα χρώματα των ακμαίων ναυτικών ρεπουμπλικανικών κρατών μας και οι λόφοι αυτών των νησιών ήταν κατάσπαρτοι από βενετσιάνικα καστέλια: εκείνες τις εποχές οι συνήθειες, η άσκηση του εμπορίου, η θαλασσοπλοία, η γλώσσα αυτών των πληθυσμών είχαν δεχτεί κυρίαρχα την επίδραση των ένδοξων ανθρώπων μας της θάλασσας και στο Μανδράκι της Ρόδου αντηχούσε το ιδίωμα της Βενετίας, της Πίζας, της Γένοβας, της Νάπολης, τη στιγμή που οι γαλέρες αραγμένες στα λιμάνια φόρτωναν και ξεφόρτωναν εμπορεύματα, στρατιώτες, αγροτικά προϊόντα! (CERONE, ό.π., σ. 5). Καλύτερα από όλους γνώριζε πόσο το όνομα Δωδεκάνησος είχε επικρατήσει, όπως προκύπτει ακόμη και από φράσεις σαν αυτή που ακολουθεί, ο ARMAO, *Annuario*, ό.π., σ. 3: *Oggi il calendario ufficiale in tutto il Dodecaneso è il calendario italiano.*

29. A. BRUNIALTI - S. GRANDE, *Il Mediterraneo*, τ. 3: *Il Mediterraneo Orientale*, Torino 1927, σ.

Στράβωνα για τα δώδεκα νησιά περί τη Δήλο. Γνώριζε, επομένως, αποφεύγει όμως να το πει, ότι εκείνα τα νησιά δεν ήταν τα ίδια με αυτά που κατακτήθηκαν το 1912. Επιπλέον, δεν κάνει κανένα λόγο για τα προνόμια των δώδεκα νησιών της οθωμανικής περιόδου, δεν αναφέρει καν ότι το όνομα Δωδεκάνησος είναι ελληνικό. Κατά βάθος δέχεται ότι δε συνέφερε τους Ιταλούς η επικράτησή του. Γι' αυτό, επιχειρώντας να μετατρέψει το μειονέκτημα σε πλεονέκτημα, πρόβαλε ως ιταλική επιλογή το όνομα και συνέδεσε τις επεκτατικές ενέργειες του παρόντος στη Μεσόγειο με παρόμοιες προγονικές του παρελθόντος. Οι Ιταλοί που ήθελαν να αναδειχθούν κι αυτοί σε αποικιακή δύναμη, τις έντυναν -το ίδιο έκαναν και οι Γάλλοι, οι πρώτοι διδάξαντες³⁰ - με μια ιδεολογική κατασκευή. Πα να εξωραϊσουν την επεκτατική πολιτική τους, για να την περιβάλουν με το μανδύα του ενός πολιτισμού με εκσυγχρονιστικό πρόσωπο, έναντι του οποίου καθετί άλλο ήταν υπανάπτυξη και καθυστέρηση, εμφανίζονταν ως συνεχιστές μιας παλαιότερης προγονικής τους προσπάθειας. Επαγγέλλονταν ότι, κινούμενοι στα χνάρια του αρχαίου ρωμαϊκού ή λατινικού πολιτισμού, πρόθεσή τους είχαν να προωθήσουν ένα νέο ρωμαϊκό ή λατινικό πολιτισμό, μια πυσνα *romanità* ή *latinità*, όπως φέρεται στις πηγές³¹. Ο Dainelli, που έγραψε αυτό το μελέτημα για την προέλευση του ονόματος Δωδεκάνησος το Δεκέμβριο του 1920, μετά δύομισι χρόνια (*Primavera* 1923) και πριν από την έκδοση του βιβλίου του, στο οποίο περιέχεται, πρόσθεσε στο τέλος του μελετήματος, προφανώς με ικανοποίηση, ότι τα νησιά παραμένουν υπό ιταλική κυριαρχία³². Ο σκοπός είχε επιτευχθεί, αλλά η δημοσίευση του κειμένου δεν ήταν περιττή. Αυτές οι συν-

501: Το Αιγαίο, από το 12ο αιώνα, πεδίο ανταγωνισμού Βενετίας και Γένοβας, «delle due [...] nostre repubbliche».

30. Για το ρόλο της Γαλλίας ως αποικιακής μεσογειακής δύναμης, που κατέλαβε την Αλγερία σταδιακά από το 1830, τη θεωρία του λατινισμού / νεολατινισμού που διαμόρφωσε η γαλλική «Σχολή του Αλγερίου» από το τέλος του 19ου αιώνα, το ανασκαφικό και ερευνητικό έργο της, τον Louis Bertrand, έναν από τους βασικούς εκφραστές της, τις σχέσεις του με τον Μουσσολίνι, την επάνοδο, σύμφωνα με τη θεωρία, στις αρχαίες εμπειρίες, όταν η Μεσόγειος ήταν μια κλειστή λίμνη του λατινικού κόσμου, τον εκγαλλισμό της Δυτικής Αφρικής, δηλαδή την αφομοίωση από αυτή του γαλλικού πολιτισμού, μέσω μιας εκπολιτιστικής αποστολής παρόμοιας με των Λατίνων «προγόνων» και μιας αγροτικής εκσυγχρονιστικής επανάστασης βλ. ΕΡΑΤΩ ΠΑΡΗ, Η πνευματική γένεση της «Μεσογείου» του Φερνάν Μπροντέλ, *Ιστορ* 8 (1995) 5-38, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Για τη σχέση των Ιταλών διανοουμένων με το φασισμό βλ. Μ. OSTENC, *Intellectuels italiens et fascisme, 1915-1929*, Paris 1983.

31. A. DESIO, *Le Isole Italiane dell' Egeo*, Roma 1931. F. DESSY, *L' agricoltura nelle Isole Italiane dell' Egeo*, *Economia Nazionale*, έτος 24, Ιούνιος 1932 (Ανάτυπο). U. SOLERI, *L' agricoltura nelle Isole Italiane dell' Egeo*, Roma 1932.

32. DAINELLI, *Nell' Egeo*, ό.π., σ. 77.

δέσεις με το παρελθόν είναι πάντα χρήσιμες, εξάπτουν τη φαντασία και κάνουν πιο εύπιστους τους πολλούς που, για να ξεπεράσουν τα προβλήματα προσωπικότητας ή της πεζής και σκληρής καθημερινότητάς τους, οραματίζονται μια Ιταλία, εν προκειμένω, που θα τους κάνει υπερήφανους, όταν θα ανακτηθεί η Μεσόγειος και γίνει πάλι *mare nostrum*, όπως παλιά.

Αλλά το όνομα Δωδεκάνησος, που παρέπεμπε και σ' έναν αριθμό νησιών που έζησαν επί αιώνες σε καθεστώς αυτονομίας, εξυπηρετούσε, πραγματικά, μόνο τους Έλληνες, γιατί στα διαβήματά τους και στα δημοσιεύματά τους, τα οποία απέβλεπαν στην ένωση με την Ελλάδα, αναφέρονταν μ' ένα ελληνικό όνομα, που έκλεινε μέσα όλα τα υπό ιταλική κατοχή νησιά. Αυτό το όνομα και τα παράγωγά του από ελληνικής πλευράς κυριάρχησαν χωρίς καμιά δυσκολία, όπως προκύπτει από τα ελληνικά κείμενα που είδαν το φως της δημοσιότητας τα αμέσως επόμενα χρόνια³³. Με την ίδια ευκολία το όνομα πέρασε και στην ξένη βιβλιογραφία και σε επίσημα διπλωματικά έγγραφα (συνθήκες κ.ά.), ακόμη ως το 1920 και όσα συνυπέγραφε η Ιταλία³⁴.

Η επικράτηση του ονόματος Δωδεκάνησος το 1920 ήταν πια γεγονός και για τους Ιταλούς. Το ότι ήταν περιττή και γι' αυτούς, όπως διαπιστώνει ο Dainelli, η αναφορά μαζί με τη Δωδεκάνησο και της Ρόδου φαίνεται ακόμη από τον τίτλο που εκείνο το έτος απένευσε η ιταλική κυβέρνηση στον πρώτο πολιτικό κυβερνήτη -ως τότε στρατιωτικό- των νησιών, τον οποίο ονόμασε Αντιβασιλέα της Δωδεκάνησου, *Reggente del Dodecaneso*³⁵. Μετά τη λήξη του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, το 1918, με δύο ελληνοϊταλικές συμφωνίες, του

33. ΔΡΑΚΙΔΗΣ, ό.π.

34. Στη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, στις 26 Απριλίου 1915 στη μυστική συνθήκη του Λονδίνου ανάμεσα στην Αντάντ (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία) και την Ιταλία, για να μετάσχει η τελευταία ως σύμμαχος τους, συμφωνήθηκε, με το άρθρο 12, να λάβει η Ιταλία ως κτήση της *all the islands of the Dodecanesos*. Α. ΠΑΛΛΗΣ, Η Δωδεκάνησος (εκ του αγγλικού), Αθήνα 1918, σ. 8. Επίσης: White Book, The Dodecanese: Resolution and documents concerning the Dodecanese, 1912-1919, compiled by Dr. SKEVOS ZERVOS and PARIS ROUSSOS, London 1919. S. G. ZERVOS, Rhodes, capitale du Dodécanèse, Paris 1920. Α. TSACALAKIS, Le Dodécanèse, Étude de droit international, Alexandrie 1928. Βλ. ακόμη έγγραφα του 1920 και 1942-1948 στο ΛΕΝΑ ΔΙΒΑΝΗ - ΦΩΤΕΙΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Δωδεκάνησος, Η μακρά πορεία προς την ενσωμάτωση, Διπλωματικά έγγραφα από το Ιστορικό Αρχείο του υπουργείου Εξωτερικών, Αθήνα 1996.

35. Στις 7 Αυγούστου 1920, τρεις μέρες πριν από την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών, διορίστηκε ως Αντιβασιλέας Δωδεκάνησου, *Reggente del Dodecaneso*, ο κόμης Carlo Senni. C. MARONGIÙ BUONAIUTI, La politica religiosa del Fascismo nel Dodecaneso, Napoli 1979, σ. 31. Δωδεκάνησο ονομάζουν τα νησιά εκείνα τα χρόνια και Ιταλοί συγγραφείς όπως οι CERONE, Nel Dodecaneso, ό.π., Α. LEGNANI, Il Dodecaneso e la sua base navale, Taranto 1923. BRUNIALTI - GRANDE, Il Mediterraneo, ό.π., τ. 3, σ. 496 και 503.

1919 στο Παρίσι και του 1920 στις Σέβρες, η Ιταλία είχε παραχωρήσει στην Ελλάδα τα Δωδεκάνησα, πλην της Ρόδου, στην οποία αναλάμβανε την υποχρέωση να παράσχει εντός διμήνου ευρεία αυτονομία. Τότε, το 1919, ο αντιπρόσωπος των Δωδεκανήσιων Σκεύος Ζερβός, στο υπόμνημά του προς το συνέδριο των Παρισίων, αναφέρθηκε κατηγορηματικά και στην ελληνική προέλευση του ονόματος: *εκ του αριθμού του συγκροτήματος ελήφθη το τούτων όνομα ΔΩΔΕΚΑ - ΝΗΣΟΙ*³⁶. Με την ανατροπή, ωστόσο, των πραγμάτων στη Μικρά Ασία, τα επόμενα χρόνια, την καταγγελία της τελευταίας συμφωνίας από την κυβέρνηση Μουσολίνι, το 1922³⁷, την παραίτηση της Τουρκίας, το 1923, όπως προκύπτει από το άρθρο 15 της συνθήκης της Λωζάννης, από κάθε δικαίωμα και τίτλο υπέρ της Ιταλίας *επί των κάτωθι απαριθμωμένων νήσων, τοντέστι της Αστυπάλαιας, Ρόδου, Χάλκης, Καρπάθου, Κάσσου, Τήλου, Νισύρου, Καλύμνου, Λέρου, Πάτμου, Δειψούς, Σύμης και Κω, των κατεχομένων νυν υπό της Ιταλίας και των νησίδων των εξ αυτών εξαρτωμένων, ως και της νήσου Καστελλοριζου*³⁸, την πλήρη επικράτηση του φασιστικού καθεστώτος, 1924-1925, το όνομα

36. ΖΕΡΒΟΣ, Η Δωδεκάνησος, ό.π., σ. 17.

37. Ο βουλευτής του ιταλικού κοινοβουλίου Orazio Pedrazzi, διαποτισμένος από τον υπερεθνικιστικό ιταλικό επεκτατισμό, ταξίδεψε στην Ανατολική Μεσόγειο και, χάρη σ' αυτή του την άμεση επαφή με τα πράγματα, κατέληξε πληρέστερα σε μια σειρά από διαπιστώσεις, τις οποίες περιέλαβε σ' ένα από τα βιβλία του: O. PEDRAZZI, *Il Levante mediterraneo e l'Italia*, Milano 1925. Πρώτα πρώτα διαπίστωσε με πικρία ότι η Μεσόγειος δεν ήταν *mare nostrum*, όπως παλιά (PEDRAZZI, ό.π., σ. 11). Την υπεροχή είχαν οι Γάλλοι και οι Άγγλοι. Ειδικότερα, στη Δωδεκάνησο, όπως αποκαλεί τα νησιά, παρά την κατάληψή της από το 1912, επί δώδεκα χρόνια στα σχολεία των νησιών, με εξαίρεση στα ιταλικά σχολεία της Ρόδου, δε διδάχτηκε ούτε μια λέξη από την ιταλική γλώσσα (PEDRAZZI, ό.π., σ. 37). Μόνο το 1922 με την ανάδειξη της Εθνικής Κυβέρνησης [Μουσολίνι] άρχισε να εκδηλώνεται με αυτοπεποίθηση η νέα βούληση. Λίγες μέρες πριν από την Πορεία στη Ρώμη το 1922, ο υπουργός των Εξωτερικών της Ιταλίας στο Λονδίνο έδειξε ότι ήταν διατεθειμένος να παραχωρήσει όλο το Αρχιπέλαγος, εκτός από τη Ρόδο, ακόμη και τη Χάλκη που απέχει ένα βήμα από τη Ρόδο (PEDRAZZI, ό.π., σ. 38). Οι πληθυσμοί της Δωδεκάνησου δεν είναι πληθυσμοί εγχρώμων, δεν έχουν ανάγκη εκπολιτισμού αλλά βοήθειας (PEDRAZZI, ό.π., σ. 41). Έχουμε και εμείς σήμερα, και για πάντα, μια «Ιταλία της Ανατολής», *un'«Italia del Levante»* (PEDRAZZI, ό.π., σ. 52). Ενδιαφέροντα και τα ακόλουθα: Αν ήμουν υποχρεωμένος να επιλέξω έναν τόπο διαμονής στη Δωδεκάνησο, το νησί που θα απέκλεια θα ήταν η Κάλυμνος, βραχώδης και ανίσκια, όπου οι εκατό δικηγόροι και οι πενήντα γιατροί, πτυχιούχοι του προσιτού και βολικού Πανεπιστημίου της Αθήνας, χειραγωγούν τους εκατό φοιτητές που είναι εγγεγραμμένοι στο ίδιο πανεπιστήμιο, για να αντιτάξουν την ελληνική διανοητική αντίσταση στην αμείλικτη πορεία του ιταλικού πολιτισμού (PEDRAZZI, ό.π., σ. 70).

38. *Δωδεκάνησα, Συνθήκες - νόμοι - στατιστικές - χάρτες, 1947-1997*, Τ. Α. ΓΕΡΟΖΗΣΗΣ (εκδ.), Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 1998, σ. 17.

Δωδεκάνησος εγκαταλείφθηκε από τους Ιταλούς³⁹. Η αντικατάστασή του με ένα ιταλικό εντάσσεται στην πολιτική του εξιταλισμού των πάντων, που τότε άρχισε να εφαρμόζεται συστηματικά. Το 1924 ορίστηκε Κυβερνήτης των Αιγαίων Νησιών, *Governatore delle Isole Egee*, ο Mario Lago⁴⁰. Στο εξής, τα νησιά που κατέλαβαν οι ιταλικές ναυτικές και στρατιωτικές δυνάμεις το 1912 και, επιπλέον, το Καστελλόριζο το 1921, στην ιταλική βιβλιογραφία, για μερικά χρόνια, φέρονται, ως επί το πλείστον, ως Νησιά του Αιγαίου, *Isole dell'Egeo*, ή ως Ιταλικά Νησιά του Αιγαίου, *Isole Italiane dell'Egeo*⁴¹. Το τελευταίο αυτό όνομα επισημοποιήθηκε με διάταγμα το 1930⁴² και διατηρήθηκε στα επίσημα ιταλικά έγγραφα ως το 1943, έτος συνθηκολόγησης, στη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, της Ιταλίας με τη Βρετανία και τις Η.Π.Α., οπότε λήγει η περίοδος της ιταλικής κατοχής και ακολουθούν δύο σύντομες, ως την ένωση με την Ελλάδα, η γερμανική και βρετανική.

Ακόμη και το 1947, όταν πλέον η Δωδεκάνησος περιήλθε στην Ελλάδα, ο Giuseppe Gianni, της ιταλικής Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού, δέχεται, όπως ο Dainelli, ότι το όνομα Δωδεκάνησος για τα νησιά που κατείχε η Ιταλία από το 1912 ως το 1943 είναι μεσαιωνικής προέλευσης, το θεωρεί όμως ατυχές. Υποστηρίζει ότι για τα νησιά μας στο Αιγαίο χρησιμοποιήθηκε, επίσης, το όνομα Δωδεκάνησος, που παλαιά προσδιόριζε μια πολιτική περιφέρεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η οποία, όμως, ήταν πιο εκτεταμένη και, επιπλέον, διαφορετική από τη δική μας κτήση. Το όνομα ξεθάφτηκε, για να αποδοθεί συμβατικά σ' αυτή. Καταχρηστικά, ωστόσο, γιατί στην πραγματικότητα, χωρίς να λογαριάσουμε και το Καστελλόριζο, στο Αιγαίο υπό ιταλική κυριαρχία περιήλθαν δεκατρία και όχι δώδεκα νησιά των Νότιων

39. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 56.

40. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 44, απόφαση του Lago, του 1926, σε φωτογραφία.

41. βλ. V. ALHADEFF, *L'ordinamento giuridico di Rodi e delle altre isole italiane dell'Egeo*, Milano 1927. G. GIANNI, *Le isole italiane dell'Egeo*, Firenze 1928. MINISTERO DELLE COLONIE - UFFICIO STUDI E PROPAGANDA, *Le colonie italiane di diretto dominio*, *Notiziario geografico-economico*, Con appendice sul possedimento delle Isole Italiane dell'Egeo, Roma 1929. GOVERNO DELLE ISOLE ITALIANE DELL'E GEO, *Direzioni degli affari commerciali*, *Il commercio estero delle isole italiane*, [χ.τ.] 1929. G. JACOPI, *Recenti scavi italiane dell'Egeo*, *Historia* 3 (1931) 467-485. V. BUTI, *Dieci anni di governo fascista nel possedimento delle Isole Italiane dell'Egeo*, *Rivista delle Colonie Italiane* 1-2 (1933) 5-39. G. FUMAGALLI, *Bibliografia rodia sotto gli auspici del governo delle Isole Italiane dell'Egeo*, Firenze 1937. G. JACOPI, *Patmo, Coò, e le minori isole italiane dell'Egeo*, Bergamo 1938. M. BERUTI, *Discorso del procuratore del re per l'inaugurazione dell'anno giudiziario 1937-1938 / XVI nelle Isole Italiane dell'Egeo*, Rodi 1938.

42. *Enciclopedia Italiana*, τ. 13 (1932) 526: Egeo, Isole Italiane dell' - .

Σποράδων⁴³. Το επιχείρημα του Gianni, όχι δώδεκα αλλά δεκατρία νησιά, δεν είναι μόνο πολύ αδύνατο αλλά και άνευ σημασίας, από τη στιγμή που το ιταλικό όραμα για το *imperiū* είχε πια καταρρεύσει.

Το ίδιο επιχείρημα, το σχετικό με το όνομα Δωδεκάνησος και τον αριθμό των νησιών, όπως θα δούμε, είχε διατυπώσει οχτώ χρόνια πριν από τον Gianni, το 1939, και ο Renzo Sertoli Salis, όταν τη Δωδεκάνησο διοικούσε ένα από τα μέλη της ονομαζόμενης φασιστικής τετρανδρίας, ο Cesare De Vecchi (1936-1940), που εφάρμοσε σκληρή πολιτική εξιταλισμού, και εκφασισμού, του δωδεκανησιακού πληθυσμού. Ο Sertoli Salis είναι ένας από τους τρεις Ιταλούς συγγραφείς, μαζί με τον Giuseppe Gerola και τον Ermanno Armao που αγνοούν τελείως την εκδοχή, σύμφωνα με την οποία το όνομα ήταν ιταλικής έμπνευσης. Ο Gerola, αμέσως μετά την κατάληψη των νησιών, πήρε εσπευσμένα εντολή από το ιταλικό υπουργείο Παιδείας να μεταβεί σ' αυτά και, ως ειδικός στη μελέτη των μνημείων του μεσαιωνικού προγονικού παρελθόντος, να αναδείξει τη σχέση της Ιταλίας με τα νησιά που κατέλαβε. Γνωστή τακτική, όπως είδαμε, της αποικιοκρατίας. Ο δεύτερος, ο Armao, ένας Λεβαντίνος γεννημένος στη Σμύρνη, καταγόταν από βενετική οικογένεια που, πριν από την εγκατάστασή της στη Σμύρνη, κατοικούσε στην Τήνο επί αιώνες. Ως κρατικός υπάλληλος στη Ρόδο, υποπρόξενος, και πριν από το 1921, έτος έκδοσης του έργου του στο οποίο περιέχονται ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την προέλευση του ονόματος, γνώριζε πολύ καλά τα πράγματα. Ο τρίτος, ο Sertoli Salis, που προαναφέραμε, ένθερμος θεωρητικός του φασισμού⁴⁴, σ' ένα από τα πολλά έργα που συνέγραψε, αυτό του 1939 το σχετικό με τα νησιά που κατέλαβαν οι Ιταλοί το 1912, δεν αναφέρεται στην προβληματική εκδοχή Dainelli. Ήταν προτιμότερη η κατάργηση του ελληνικού ονόματος Δωδεκάνησος από την αδέξια αντιμετώπιση, μέσω ενός ελληνικού ονόματος, της σύνδεσης παρόντος-παρελθόντος, της τόσο επιθυμητής κατά τα άλλα στο φασιστικό καθεστώς.

Αλλά ας δούμε τις απόψεις των τριών αυτών συγγραφέων. Ο Gerola, αφού επισκέφθηκε τα νησιά το ένα μετά το άλλο, χώρισε, με βάση τα δικά του κριτήρια, τις δεκατρείς Σποράδες, όπως ονομάζει τα νησιά στο βιβλίο του, σε τρεις πλήρως διακριτές ομάδες. Αυτές είναι: α) τα νησιά των Ιππο-

43. GIANNI, *Le isole italiane dell' Egeo*, ό.π., σ. 1.

44. Ο Renzo Sertoli Salis συνέγραψε βιβλία, μερικά από τα οποία εξέδωσε η Scuola di mistica fascista "Sandro Italico Mussolini" στο Μιλάνο, και άρθρα που δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό *Dotrina Fascista* κ.α., για την ιταλική αποικιακή πολιτική, το αποικιακό δίκαιο, τους ρατσιστικούς αποικιακούς νόμους κ.τ.λ. πριν από το 1943, το έτος συνθηκολόγησης της Ιταλίας και της πτώσης του φασιστικού καθεστώτος. Τα μεταπολεμικά του δημοσιεύματα αναφέρονται στην τοπική ιστορία της Valtellina (Λομβαρδία).

τών (Ρόδος, Σύμη, Χάλκη, Λέρος, Επισκοπή, Νίσυρος, Κως, Κάλυμνος, Λέρος), τα οποία, τα κτίρια των Ιπποτών και η εξέλιξη της ξεχωριστής τεχνοτροπίας τους, τα καθιστούν από πολλές πλευρές ενδιαφέροντα, β) τα βενετικά νησιά (Αστυπάλαια, Κάρπαθος, Κάσος), με βενετικές οχυρώσεις εξαιρετικά φτωχές και γ) τα νησιά της Πάτμου και των Λειψών, με κτίσματα κάποιας υστεροβυζαντινής σημασίας. Κατά τα άλλα οι δεκατρείς Σποράδες που κατέλαβαν οι ιταλικές ναυτικές και στρατιωτικές δυνάμεις δεν αντιστοιχούν, όπως υποστηρίζει, σε κανένα νησιωτικό πυρήνα καλά καθορισμένο ούτε από γεωγραφική ούτε από πολιτική ή ιστορική άποψη. Άλλα στοιχεία που να προσδίδουν ενότητα στα δεκατρία νησιά, όπως η κοινή γλώσσα και θρησκεία του μέγιστου ποσοστού των κατοίκων τους, δε θέλησε, όπως ήταν επόμενο, να διακρίνει. Αντίθετα, παραθέτει επιχειρήματα, με τα οποία είχε την πρόθεση να δείξει ότι τα νησιά δεν αποτελούσαν ενιαίο σύνολο. Η παλαιά Δωδεκάνησος, τονίζει, αυτή που προέκυψε από τα προνόμια αυτονομίας, τα οποία της είχαν εκχωρήσει διάφοροι σουλτάνοι, δεν περιελάμβανε το σύνολο των Σποράδων που εμείς καταλάβαμε. Η Ρόδος και η Κως δε συγκαταλέγονταν σ' αυτή. Αντίθετα, σ' αυτή ανήκαν η Ικαρία και το Καστελλόριζο που δεν περιήλθαν στην Ιταλία, όπως επίσης οι Λειψοί που όμως δεν κατονομάζονταν [ως προσάρτημα ενός από τα προνομιά νησιά, της Πάτμου]. Ο Gerola αποδοκιμάζει το όνομα Δωδεκάνησος, ως τεχνητό / πλαστό δημιούργημα μετά την ιταλική κατάληψη των νησιών. Μια τέτοια αντιμετώπιση δεν εκπλήσσει, γιατί, αν κρίνουμε από τα παλαιά ιταλικά ονόματα των νησιών, τα μόνα που παραθέτει, όπως Langg για την Κω, Le Simie για τη Σύμη, Palmosa για την Πάτμο⁴⁵, αντιλαμβανόμαστε ότι ήταν διατεθειμένοι να δεχτεί μόνο ό,τι συνέδεε το παρόν με εκείνο το παρελθόν που μπορούσε να εκληφθεί ως ιταλικό⁴⁶. Παρόλο που από τους Έλληνες δεν έλειπαν οι ιστορικές γνώσεις, οι Ιταλοί εύκολα παρουσίασαν τα δυτικά πολιτισμικά κατάλοιπα του παρελθόντος ως δικά τους. Έτσι σχεδόν πέρασε απαρατήρητη η οικειοποίηση από αυτούς πρωτίστως της πολιτισμικής κληρονομιάς των Ιωαννιτών Ιπποτών που κατείχαν τα περισσότερα νησιά επί δύο και πλέον αιώνες (από το 1309 τη Ρόδο, από το 1314 την Κω και τη Λέρο ως το 1522). Το μοναχικό αυτό τάγμα που έδρασε στην Ανατολή, ήταν βέβαια καθολικό, οι ιππότες όμως προέρχονταν από

45. Οι περιηγητές τον 16ο αιώνα ονομάζουν την Πάτμο και Παρμόζα ή Palmosum· ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΔΕΣΥΛΛΑ, Ταξιδιώτες της Δύσεως πηγή για την οικονομική ζωή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στους χρόνους του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, 1520-1566, Αθήνα 1984, σ. 142.

46. GEROLA, I monumenti, ό.π., σ. 3-4.

διαφορετικές ευρωπαϊκές εθνοτικές ομάδες και από τα μνημεία τους, για τα οποία οι Ιταλοί έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και τα εμφάνιζαν ως προγονικά, πολλά αρχιτεκτονικά και εικαστικά στοιχεία τους δεν ήταν ιταλικά.

Αλλά ας έρθουμε στη μαρτυρία του Αρμαο, τη μόνη που δεν είναι ιδεολογικά διαμεσολαβημένη. Ο Αρμαο πληροφορεί ότι η Ρόδος και τα γειτονικά νησιά, όλα σήμερα, όπως λέει, ανήκουν στην Ιταλία, με εξαίρεση την Ικαρία που κι αυτή συγκαταλεγόταν στα ονομαζόμενα προνομιάτα Δώδεκα Νησιά ή Δωδεκάνησος, υπό τουρκική κυριαρχία πριν από το 1912. Από τη μαρτυρία του αυτή είναι σαφές ότι ο ίδιος, όπως και ο Gerola, γνώριζε πολύ καλά την αληθή προέλευση του ονόματος. Προσθέτει, μάλιστα, για να μην υπάρχει σύγχυση ως προς αυτή, τα εξής: στους μεσαιωνικούς συγγραφείς απαντάται πολλές φορές η λέξη Δωδεκάνησος αναφερόμενη στις Κυκλάδες (ανάμεσα σ' αυτές η Νάξος, η Τήνος, η Αμοργός κ.τ.λ.), αλλά η Δωδεκάνησος ως όνομα, για να προσδιοριστούν μερικές από τις νήσους Σποράδες, είναι τελείως πρόσφατο δημιούργημα και φαίνεται ότι από ελληνικές εφημερίδες για πρώτη φορά το 1909, όταν αυτές ασχολήθηκαν με μια κίνηση των δώδεκα προνομιάτων νησιών του ΝΑ Αιγαίου εναντίον της οθωμανικής κυβέρνησης, χρησιμοποιήθηκαν οι τύποι *αι Δώδεκα Νήσοι* ή *η Δωδεκάνησος*⁴⁷.

Ο Sertoli Salis, που γράφει δεκαεφτά χρόνια αργότερα, επειδή ήταν ελληνικό το όνομα και πρόδιδε την ελληνικότητα των νησιών, προσπάθησε να το υπονομεύσει. Με προφανή ιδεολογική πρόθεση, το 1939, στο βιβλίο του που αναφέρεται στην ενδεκαετή περίοδο από την κατάληψη ως την πλήρη αναγνώριση της ιταλικής κυριαρχίας στα νησιά (1912-1923), στο κεφάλαιο που επέγραψε *Τα Ιταλικά Νησιά του Αιγαίου και οι διαφορές τους από την οθωμανική Δωδεκάνησο*, ενοχλημένος, επειδή αυτά εξακολουθούσαν να ονομάζονται Δωδεκάνησος, εκθέτει ως εξής τα πράγματα: Τα Ιταλικά Νησιά του Αιγαίου, *Isole Italiane dell'Egeo*, είναι, σύμφωνα με την καταλογογράφηση του άρθρου 15 της συνθήκης της Λωζάννης του 1923, τα ακόλουθα: Αστυπάλαια, Ρόδος, Χάλκη, Κάρπαθος, Κάσος, Επισκοπή [Τήλος], Νίσυρος, Κάλυμνος, Λέρος, Πάτμος, Λειψοί, Σύμη, Κως και Καστελλόριζο, Castellosso, δεκατέσσερα επομένως και πέρα από αυτά υπάρχουν ακόμη οι νησίδες που είναι προσαρτήματά τους. Αυτά τα νησιά συχνά ονομάζονταν, και ονομάζονται ακόμη καταχρηστικά, Δωδεκάνησος. Κατ' εξαίρεση, στα επίσημα έγγραφα της ιταλικής κυβέρνησης εμφανίζονται ως Ιταλικά Νησιά του Αιγαίου, *Isole Italiane dell'Egeo*. Πράγματι, αυτά είναι δεκατέσσερα και όχι δώδεκα και, αν δε θέλουμε να λογαριάσουμε το Καστελλόριζο, το οποίο

47. ARMAO, *Annuario*, ό.π., σ. 78-79. Ο ΙΔΙΟΣ, Vincenzo Coronelli, ό.π., σ. 184.

είχε καταληφθεί ξεχωριστά [το 1921], τότε είναι δεκατρία. Το όνομα προέρχεται από την ονομαζόμενη τουρκική Δωδεκάνησο, με το οποίο ήταν γνωστές οι δώδεκα Νότιες Σποράδες. Δεν ανήκαν σ' αυτή η Ρόδος και η Κω, αντίθετα περιλαμβάνονταν η Μεγίστη (Me'is-adah), δηλαδή το Castellosso [Καστελλόριζο] και η Ικαρία ή Nicaria και δεν εμφανίζονταν οι Λειψοί που εξαρτιόνταν διοικητικά από την Πάτμο. Γι' αυτό με την ιταλική κατάκτηση, την προσθήκη της Ρόδου και της Κω στη θέση της Ικαρίας και του Καστελλόριζου και την προσθήκη, επιπλέον, των Λειψών, η Δωδεκάνησος συγκροτούνταν από δεκατρία νησιά αντί για δώδεκα, ενώ μόνο δώδεκα, αυτά ακριβώς που αποτελούσαν το σύνολο της οθωμανικής Δωδεκανήσου, συνιστούσαν τα ονομαζόμενα προνομιούχα νησιά του τουρκικού καθεστώτος. Στο χρόνο της ιταλικής κατάληψης αυτά ήταν κατανεμημένα σε δύο σαντζάκια, της Ρόδου και της Χίου⁴⁸.

Με την τελευταία αυτή παρατήρηση ο Sertoli Salis, θέλει, προφανώς, να πει, όπως και ο Gerola, ότι τα νησιά που κατέλαβαν οι Ιταλοί το 1912, πριν από το έτος αυτό δεν συνιστούσαν ένα ενιαίο σύνολο και, επιπλέον, αφού δεν είναι δώδεκα αλλά περισσότερα, δε δικαιολογείται να φέρουν το ελληνικό όνομα Δωδεκάνησος. Η όλη συλλογιστική του, ωστόσο, είναι λανθασμένη και υπαγορεύεται από τη σκοπιμότητα. Οι Ιταλοί εξαρχής, το 1912, όπως είδαμε, ονόμασαν επισήμως τα νησιά που κατέλαβαν, Ρόδος και Δωδεκάνησος, Rodi e Dodecaneso. Τα νησιά, επομένως, αυτής της δικής τους Δωδεκανήσου, αφού μόνοι τους πρόσθεσαν στα δέκα από τα δώδεκα προνομιούχα δύο ακόμη, την Κω και τους Λειψούς, ήταν δώδεκα ακριβώς, ούτε παραπάνω ούτε παρακάτω.

Στην ιταλική αριθμητική, στην οποία προσέφυγε ο Sertoli Salis, με συνέπεια να βγάξει τα Δωδεκάνησα δεκατρία, οι Έλληνες της Δωδεκανήσου αντέταξαν τη δική τους: όπως είδαμε, στη θέση των δύο νησιών, της Ικαρίας και του Καστελλόριζου, που δεν κατέλαβαν οι Ιταλοί το 1912, έβαλαν τη Ρόδο και την Κω. Κατ' αυτό τον τρόπο, όπως θα έλεγε ο Dainelli, πέτυχαν τον τέλει αριθμό. Δεν είχαν κανένα λόγο, όπως οι Ιταλοί, να διαχωρίσουν τη Ρόδο από τα άλλα νησιά, ούτε να προσθέσουν ένα δεκατο τρίτο, τους Λειψούς, επειδή οι Ιταλοί εγκατέστησαν σ' αυτό αρχές. Αντίθετα, θέλησαν να τα στεγάσουν υπό ένα κοινό ελληνικό όνομα, για να μπορούν να το αντιτάξουν στα ιταλικά σχέδια. Με μια μόνη λέξη οι Έλληνες πρόβαλλαν την ελληνικότητα όλων των υπό ιταλική κατοχή νησιών. Ήταν η ελληνικότητά τους που τα καθιστούσε ενιαίο σύνολο. Ως τέτοιο δικαιολογημένα έφερε ένα κοινό ελληνικό όνομα, το οποίο, εξ αυτού του λόγου, και επικράτησε. Γι'

---

48. SERTOLI SALIS, ό.π., σ. 3.

αυτό το ενιαίο σύνολο ελληνικών νησιών, το υπό ιταλική κατοχή, το αίτημα της ένωσής του με την Ελλάδα εκφράστηκε μονολεκτικά με το όνομα Δωδεκάνησος. Αν σ' αυτά, μετά το 1921, προστέθηκε και ένα δέκατο τρίτο, το Καστελλόριζο -δέκατο τέταρτο, σύμφωνα με τους Ιταλούς και με το άρθρο 15 της συνθήκης της Λωζάννης που οι ίδιοι το υπαγόρευσαν- αυτό δεν είχε σημασία. Το ελληνικό όνομα Δωδεκάνησος είχε πια επικρατήσει διεθνώς. Το επίσημο ιταλικό όνομα, Ιταλικά Νησιά του Αιγαίου, *Isole Italiane dell'Egeo*, που προσπάθησαν να περάσουν οι Ιταλοί καθυστερημένα, έμεινε, όπως διαβεβαιώνει και ο Sertoli Salis, στα χαρτιά, στα έγγραφα που αντήλλασαν μεταξύ τους οι ιταλικές αρχές. Δεν είχε τη δύναμη να αντικαταστήσει το όνομα Δωδεκάνησος, αυτή τη μαγική λέξη, που αντιμαχόταν, πριν ακόμη αρχίσει η παράθεση των επιχειρημάτων, την ιταλική κυριαρχία. Οι Δωδεκανήσιοι, εξάλλου, που κατοικούσαν στα νησιά και αντιπάλευαν την πολιτική του εξιταλισμού τους, όπως και οι Δωδεκανήσιοι οι εγκατεστημένοι στο εξωτερικό που με υπομνήματα και παραστάσεις διεθνώς συνέχιζαν να κρατούν ανοιχτό το δωδεκανησιακό ζήτημα, όπως βέβαια και το Ελληνικό Κράτος, δεν ήταν δυνατόν, έτσι κι αλλιώς, να δεχτούν το ιταλικό όνομα, που πρόβαλλε, επιδεικτικά και αυτάρεσκα, τον ιταλικό επεκτατισμό εκείνων των χρόνων.

Με το άρθρο 14 της συνθήκης ειρήνης των Παρισίων, που υπογράφηκε στις 10 Φεβρουαρίου 1947, *η Ιταλία εκχωρεί εις την Ελλάδα εν πλήρει κυριαρχία τας νήσους της Δωδεδεκανήσου τας κατωτέρω απαριθμουμένας, ήτοι: Αστυπάλαιαν, Ρόδον, Χάλκην, Κάρπαθον, Κάσον, Τήλον, Νίσυρον, Κάλυμνον, Λέρον, Πάτμον, Λιψόν, Σύμην, Κω και Καστελλόριζον, ως και τας παρακειμένας νησίδας*⁴⁹. Και πάλι, όπως στη συνθήκη της Λωζάννης, αναφέρονται δεκατέσσερα νησιά. Ο αριθμός, όμως, από καιρό δεν είχε καμιά ιδιαίτερη σημασία. Το όνομα Δωδεκάνησος, που είχε επικρατήσει από το 1913, όταν συνδέθηκε επιδέξια με προσδοκίες και αγώνες για εθνική αποκατάσταση, διατηρήθηκε χωρίς καμιά συζήτηση, όπως ήταν επόμενο, και μετά την ενσωμάτωση των νησιών στην Ελλάδα. Αυτά από το 1948 ως το 1955 αποτέλεσαν τη Γενική Διοίκηση Δωδεκανήσου και από το 1955 και εξής το Νομό Δωδεκανήσου⁵⁰.

49. ΓΕΡΟΖΗΣΗΣ, ό.π., σ. 74.

50. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 73-74.

SUMMARY

DODECANESE, THE GENESIS OF A NAME AND THE ITALIAN APPROACH

The islands, the islets, and the rocks of the Dodecanese prefecture united with Greece in 1947. At the 2001 census 15 islands and 93 islets or rocks are registered. In ancient Greece these were known as (South) Sporades, whereas the name Dodecanese is known since the 8th century and was used later for the Cyclades, which in the later ancient era (according to Stravon) acted similarly as twelve islands (dodeca nesoi).

During the Ottoman domination (1522-1912), twelve of the South Sporades islands, with the exception of Rhodes and Kos, were widely privileged by self government. In the 19th century, when these privileges were abolished, the inhabitants strived to maintain them. Their representatives in 1909, in a memorandum to the Ottoman Porte, named the islands Dodeca (Twelve) South Sporades, using the name Dodecanese for the first time. In 1912, when Italy occupied all of the then 12 privileged islands, and after distinguishing Lipsus as an island by appointing a government, the islands were name Rodi e Dodecaneso. However, the same year, the Greek representatives, at their congress in Patmos in which they declared their independence, referred to the islands as the Aegean Islands or as (South) Sporades.

Since 1913, when Gerasimos Drakidis a Rhodes lawyer published in Athens the *Dodecanese's Album*, in which he included the results of the recent referendums among the inhabitants of the twelve islands (Rhodes, Chalki, Symi, Telos, Astypalea, Nissyros, Kos, Kalymnos, Leros, Patmos, Kassos, Karpathos), in favour of the unification with Greece, which had taken place during the First Balkan War, the name Dodecanese prevailed immediately both in oral and written communication/speech, in Greece and abroad.

Soon, when the Italians comprehended that the predominance of the Greek name was against their interests, they reacted in two ways. On the one hand, some clamed that the name was of Italian inspiration and was chosen as being of classical or medieval origins, trying to declare their claims in the Mediterranean as a movement to promote the new roman / latin civilization,

a *nuova romanità / latinità*. On the other, some supported the weak argument that the islands were 14 and not 12, so they could not be named (dodeca = 12) Dodecanese. The 12 mentioned above, initially included Lipsus and later a second one, Kastellorizo whose rights were conveyed to Italy by France in 1921. During the domination of fascism in Italy in 1922 and Turkey's abdication in 1923 (Lausanne Treaty), a policy for the unification and italianisation of the Greek population was adopted, and in 1930 the islands were named by decree *Isole Italiane dell'Egeo*.

Due to the Italian Armistice in 1943, during the Second World War (1939-1945), and after the signing of the Paris Treaty in 1947, according to which the islands were handled over to Greece, the name which since 1913 had prevailed became the official name of the islands. All these islands constituted what was called the "Dodecanese general administration" and later, in 1955, the Dodecanese prefecture was established.

GIANNIS GIANNOPOULOS